

УДК 001.8:631.115.8

Ушкаренко Ю.В.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної теорії
Херсонського національного технічного університету

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

METHODOLOGICAL BASES OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL COOPERATION

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто методологічні засади розвитку сільськогосподарської кооперації. Методологія – шлях практичного перетворення дійсності, реалізації кооперативних принципів в умовах сьогодення. За результатами проведеного огляду методів дослідження комплексного розвитку сільськогосподарської кооперації запропоновано послідовність проведення таких досліджень, що має на меті формування механізму комплексного розвитку сільськогосподарської кооперації.

Ключові слова: методологія, кооперація, сільськогосподарський кооператив, методи, теорія кооперації.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены методологические основы развития сельскохозяйственной кооперации. Методология – путь практического преобразования действительности, реализации кооперативных принципов в современных условиях. По результатам проведенного изучения методов исследования комплексного развития сельскохозяйственной кооперации предложена последовательность проведения таких исследований, цель которых – формирование механизма комплексного развития сельскохозяйственной кооперации.

Ключевые слова: методология, кооперация, сельскохозяйственный кооператив, методы, теория кооперации.

ANNOTATION

The article describes the methodological basis for the development of agricultural cooperatives. Methodology is a way for practical transformation of reality, implementation of cooperative principles in today's environment. As a result of the study of methods of research of complex development of agricultural cooperation, the author proposed sequence of such researches, the purpose of which is the formation of the mechanism of integrated development of agricultural cooperatives.

Keywords: methodology, cooperation, agricultural cooperative, methods, theory of cooperation.

Постановка проблеми. Кооперація є потужною складовою, перспективним напрямом економічного розвитку аграрного сектора країни. Хоча роль кооперації раніше була обмеженою, з посиленням конкуренції та ускладненням ведення сучасного господарства зростають обсяги і зміст діяльності кооперативів. Зважаючи на те що розвиток кооперації – різноманітне й багатогалузеве явище, яке формується під впливом економічних, політичних, соціальних та інших чинників, його ефективність залежить від методологічного забезпечення. Необхідно зауважити, що методологія вивчення кооперації в нашій країні є не просто науковим трактуванням пізнавальних засобів, а й шляхом практичного перетворення дійсності, реалізації кооперативних принципів.

Кооперація пройшла довгий шлях у своєму розвитку і, природно, теорія і практика посідали різні місця часового чинника й відігравали різні ролі. У початковий період розвитку кооперації досвід господарювання і практика зумовили її зародження. Надалі виникла об'єктивна необхідність узагальнення практики, осмислення її форм і результативності, пояснення причин і чинників позитивного ефекту. Виникла теорія й методологія цього важливого для розвитку кооперації процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку сільськогосподарської кооперації в аграрному секторі національної економіки присвятили свої дослідження вітчизняні економісти-аграрники, серед яких найсуттєвіший внесок зробили В. Гончаренко, Ф. Горбонос, Ю. Губені, В. Зіновчук, П. Канінський, О. Крисальний, М. Малік, В. Месель-Веселяк, О. Могильний, Л. Молдаван, О. Онищенко, П. Саблук та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення наукових джерел засвідчило, що нема єдиної думки щодо методологічних засад розвитку й ефективності діяльності сільськогосподарських кооперативів. Це зумовило необхідність проведення окремого дослідження.

Мета статті. Мета роботи – дослідити та узагальнити методологічні засади розвитку сільськогосподарської кооперації як одного з основних напрямів відродження аграрного сектора національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Теорія, методологія і практика в сукупності становлять учення про кооперацію, яке в логічній послідовності й на науковій основі виявляє, пояснює та спрямовує всі аспекти процесу розвитку кооперації й кооперативного руху. Ці складові вчення про кооперацію взаємопов'язані та взаємозумовлені, тому вони досліджуються водночас на загальній методологічній основі. Основним об'єднуючим чинником комплексного дослідження кооперації є постановка загальної цільового завдання – пошук найбільш ефективних шляхів розвитку взаємодії сільськогосподарських товаровиробників.

Поняття «методологія» по-різному трактується в науковій літературі й має два змістових

значення: по-перше, система визначених засобів, прийомів, які використовуються в тій чи іншій сфері діяльності; по-друге, учення про цю систему чи загальна теорія методу, теорія в дії, тобто методологія – це філософське вчення про систему методів наукового пізнання та перетворення реальної дійсності, а також учення про застосування принципів, категорій, законів діалектики й науки до процесу пізнання і практики в інтересах набуття нових знань [1, с. 17]. У Філософському словнику методологія тлумачиться так: «1) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці; 2) вчення про метод наукового пізнання і перетворення світу» [2, с. 214]. Дещо інакше визначають методологію вчені-економісти. Зокрема, у Великому економічному словнику методологія визначається як «вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності. Методологія науки – вчення про принципи побудови, форми та способи наукового пізнання» [5, с. 332]. Подані визначення надають можливість зробити такий висновок: методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.

На відміну від методології, метод дослідження – це його шлях. Поняття «метод» (від грец. *methodos* – спосіб пізнання) в широкому розумінні означає «шлях до чого-небудь» чи спосіб діяльності суб'єкта в її будь-якій формі; сукупність різних методів пізнання (економічних, статистичних, математичних тощо) з урахуванням принципів діалектичного матеріалізму, що являє собою зміст методики економічних досліджень [2, с. 58]. Тобто, методика є конкретизацією методології, за якої остання переростає в конкретні пізнавальні процедури й операції.

Ефективність того або іншого методу зумовлена насамперед змістовністю, глибиною та фундаментальністю теорії, яка мовби «стискається в метод». У свою чергу, «метод розширюється в систему», тобто використовується для подальшого розвитку науки, поглиблення теоретичного знання як системи, а також його матеріалізації й об'єктивізації в практиці [1, с. 18]. Як відомо, розвиток науки полягає в знаходженні нових явищ і у відкритті тих законів, яким вони підкоряються. Найчастіше це здійснюється завдяки тому, що знаходять нові методи дослідження [4, с. 314].

Сільськогосподарська кооперація перебуває на етапі становлення, тому особливого значення набуває її теоретичне обґрунтування. Теорія трактується у двох значеннях: у широкому розумінні – це комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на пояснення яких-небудь явищ; у вузькому – це вища форма наукових знань про закономірності й суттєві зв'язки об'єкта цієї теорії. Теорія базується на практиці й необхідна їй, а практика, у свою чергу, організується і спрямовується теорією.

Теорія сільськогосподарської кооперації, яка у своїй сучасній формі почала розвиватися з початку ХХ ст., незважаючи на низку невирішених питань, перебуває на досить високому рівні розвитку завдяки зусиллям численних закордонних і вітчизняних економістів, дослідників проблем розвитку кооперації. Зокрема, М. Маліком розроблена теорія й методологія мотивації виробничої діяльності в аграрній сфері економіки. Підтримка та розвиток кооперативної ідеї стали логічним етапом теоретико-методологічних досліджень мотивації групових дій [6, с. 248–250]. М. Малік послідовно і глибоко вивчив відносини власності, систему управління, економічний механізм господарювання, розподіл доходів у кооперативах, зробив відповідні порівняння з колективними сільськогосподарськими підприємствами й на цій основі визначив їх принципову відмінність. Ученим було зроблено перше авторитетне трактування сутності кооперативного підприємства в сучасній науковій літературі. Його методологічне значення полягає в тому, що кооператив визнано підприємством особливої економічної природи. До того панувало бачення кооперативу як невеликого комерційного підприємства, орієнтованого на отримання прибутку [6, с. 248].

О. Крисальний одним із перших українських учених обґрунтував необхідність відродження соціально-економічної природи кооперації в агропромисловому комплексі України, пов'язавши цей процес зі здійсненням аграрної реформи, докорінною зміною відносин власності на селі й реструктуризацією колективних сільськогосподарських підприємств. Він також гостро поставив питання про роль кооперації в обслуговуванні сільськогосподарських товаровиробників на найприйнятніших умовах і протистоянні на цій основі безконтрольній експансії посередницького бізнесу [6, с. 246–248].

Вагомий внесок у відродження наукової школи кооперації в Україні зробив В. Зіновчук. Ним були розроблені теоретичні й методологічні засади формування організаційної структури сільського господарства кооперативного типу в загальному контексті переходу до ринкової економічної системи та розбудови демократичного суспільства в Україні [6, с. 250–253], а саме: розроблено й обґрунтовано теоретичні та методологічні основи кооперування незалежних товаровиробників в умовах ринкової економічної системи; узагальнено досвід сільськогосподарської кооперації розвинутих країн; визначено й вирішено проблеми відродження сільськогосподарської кооперації в Україні, обґрунтовано основні напрями її розвитку. У працях цих і багатьох інших учених опрацьовано значний теоретичний і фактичний матеріал, на основі якого зроблено відповідні висновки, обґрунтовано низку рекомендацій щодо розвитку кооперації в Україні.

Проте умови змінилися, завдання були уточнені, виникли деякі нові пріоритети, тому

виникає необхідність кардинального переосмислення й більш глибокого обґрунтування методології наукового пізнання формування та функціонування організаційної структури сільського господарства кооперативного типу.

Методологічною й теоретичною основою дослідження є діалектичний метод пізнання економічних процесів і явищ. Діалектика (з грец. *dialektike* – мистецтво вести бесіду, полеміку) є якнайповнішим і всебічним ученням про розвиток як про нескінченний поступальний, суперечливий, стрибкоподібний процес, у якому домінує сходження від нижчого до вищого, від простого до складного, від старого до нового [1, с. 23]. Застосування цього методу дає змогу обґрунтувати причиново-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою.

Під час вибору методів дослідження керувалися тим, що однією з основних передумов успішного вирішення будь-яких наукових завдань є глибоке знання й розуміння діалектико-матеріалістичної методології наукових досліджень. Одним із найважливіших елементів діалектичного методу дослідження економічних явищ і процесів, цілісних економічних систем є принцип розвитку. Такий підхід використано в ході розгляду трансформаційних процесів у сільському господарстві та аналізу процесу функціонування нових організаційних структур з урахуванням економічних умов, реального стану політичної й соціальної ситуації як в Україні, так і в Південному регіоні.

Важливою умовою розуміння економічної дійсності є пізнання причиново-наслідкових зв'язків, що існують у розвитку того чи іншого явища. Це дає змогу передбачати та цілеспрямовано змінювати економічні явища. Висновки щодо причиново-наслідкових зв'язків в економіці можуть уважатися науковими, якщо вони обґрунтовані економічними чинниками й базуються на масових даних [2, с. 86–87]. Застосування такого методологічного підходу до розвитку кооперації надає можливість одержати науково обґрунтовані та достовірні результати й висновки стосовно основних шляхів подальшого розвитку сільськогосподарської кооперації.

У процесі дослідження розглянуто сукупність методів як упорядковану систему, складену з двох блоків – загальнонаукових і спеціальних методів. Загальнонаукові методи застосовуються в будь-якій галузі пізнання (порівняння, аналіз і синтез, індукція й дедукція, аналогія, гіпотеза, метод сходження від абстрактного до конкретного, логічне й історичне). До загальнонаукових методів можна зарахувати методи експерименту й моделювання (включаючи математичне). Вивчення системи кооперації вимагає застосування разом із загальнонауковими методами специфічних, таких як монографічний, експертний, статистико-дослідження. Їх

сукупність забезпечує необхідну повноту та цілісність дослідження.

Важливе місце в пізнанні кооперації як явища посідає метод наукової абстракції. Абстракція – відмова від поверхових, несуттєвих сторін явища з метою розкриття його внутрішніх, суттєвих, сталих і загальних зв'язків, дійсної тенденції руху. Його схематично зображають як рух від конкретного (від явищ, які спостерігаються безпосередньо) до абстрактного й згодом сходження від абстрактного до конкретного [2, с. 62]. Абстрагування лежить в основі формування економічних понять, категорій, значна частина яких не може бути виявлена шляхом безпосереднього спостереження, а для проникнення в сутність цих явищ потрібне застосування наукового методу. Це перший ступінь методу наукової абстракції, другий ступінь полягає у сходженні від абстрактного до конкретного [3, с. 336].

Процеси абстрагування в системі логічного мислення тісно пов'язані з іншими методами дослідження й передусім із аналізом і синтезом. Під час аналізу відбувається розчленування явищ і процесів, що відбуваються в кооперації, на складові, при чому кожен елемент послідовно вивчається. Синтез, навпаки, є наслідком поєднання окремих частин чи рис предмета в єдине ціле. Під час економічних досліджень необхідно забезпечити не лише єдність кількісного та якісного аналізу, а й оптимальне рішення щодо подальшого розвитку процесу, що вивчається. Якісний аналіз передбачає вивчення змісту явищ, а кількісний – виявлення його зовнішньої прикмети й кількісного вимірювання [5, с. 159–162]. Коли основні положення єдності кількості та якості одержують математичну формулу, тоді наукові положення отримують особливу теоретичну і практичну значимість.

Метод наукової абстракції разом із методом аналізу й синтезу дає змогу узагальнити та обґрунтувати сутність кооперації й кооперативу, вивчити та систематизувати чинники, що впливають на діяльність сільськогосподарських кооперативів, обґрунтувати поняття «неприбутковості» діяльності обслуговуючих кооперативів і вдосконалення нормативно-правової бази їх функціонування. З метою встановлення кількісного впливу окремих чинників на кінцевий результат виробництва, визначення середніх і відносних показників, побудови рядів динаміки тощо використовують статистичний метод, який є сукупністю специфічних взаємозв'язаних прийомів і способів вивчення кількісних закономірностей якісно однорідних масових суспільних явищ і процесів [3, с. 336]. Він передбачає облік фактів про явища і процеси кооперації, збирання отриманих даних, їх оброблення, зведення та групування результатів спостережень, розрахунок узагальнених показників і аналіз отриманих матеріалів.

Для всебічного і глибокого вивчення окремих явищ, характерних для певної сукупності,

дії чинників з метою розкриття закономірностей, процесів і виявлення причинно-наслідкових зв'язків їхнього розвитку використовують монографічний метод. Монографічний метод дослідження передбачає вивчення окремих одиниць загальної сукупності, які досить типові для характеристики об'єктів, що вивчаються чи є представниками передової групи підприємств у їхній загальній сукупності [1, с. 179–180; 2, с. 7]. Цей метод використовують під час детального вивчення досвіду роботи окремих (передових) кооперативних господарств, особливостей розвитку кооперації в конкретному регіоні. Він надає можливість також вивчити досвід та особливості функціонування сільськогосподарських виробничих і обслуговуючих кооперативів за кордоном.

Основним методом координації та взаємозгодження всіх показників, що відображають сутність досліджуваного явища й умови його оптимального розвитку, є балансний метод. Основне призначення та сутність балансового методу – установа співвідношень (пропорцій) груп взаємопов'язаних показників, щодо яких необхідно досягти взаємної тотожності [2, с. 151]. Під час дослідження за допомогою балансового методу загальне значення показника має дорівнювати сумі його окремих частин. Використання цього методу надає можливість вивчити й забезпечити виконання вимог законів розвитку сільськогосподарської кооперації шляхом збалансування динамічного розвитку її всіх аспектів. Цей метод передбачає формування теоретично обґрунтованих і логічно взаємопов'язаних груп показників, які умовно діляться на потребу в ресурсах і можливість її забезпечення. Балансовий метод застосовують під час розрахунків, пов'язаних із забезпеченням пропорційності розвитку сільськогосподарської кооперації, на всіх етапах аналізу господарської діяльності кооперативів та обґрунтування перспектив її розвитку.

За допомогою розрахунково-конструктивного методу проводять науково-обґрунтовані розрахунки й із урахуванням умов і закономірностей розвитку вибирають найбільш економічно доцільні та обґрунтовані шляхи вдосконалення розвитку кооперації. Тому при вивченні кооперації і процесів її розвитку необхідно проаналізувати не лише її сучасний стан, закономірності формування кооперативів, а й визначити перспективи, рішення та шляхи розвитку з метою підвищення ефективності функціонування кооперативних підприємств. Оскільки розрахунково-конструктивний метод застосовують під час прогнозування розвитку кооперації на перспективу, він особливо важливий у сучасних умовах при визначенні оптимальних розмірів сільськогосподарських кооперативів.

Під час дослідження ефективності функціонування сільськогосподарських кооперативів доцільно використовувати економіко-математичні методи й моделювання. На основі вико-

ристання елементів економіко-математичних методів можна, наприклад, розробити модель сільськогосподарського виробничого кооперативу з виробництва зерна, а використання кореляційно-регресивного аналізу дасть змогу встановити щільність зв'язків між елементами, визначити фактори впливу, розробити багато-параметричні моделі.

Під час дослідження розвитку кооперації широко застосовують такий метод спостереження, як анкетування, що проводиться за допомогою спеціально підготовлених опитувальних листів – анкет. Інформація, одержана за допомогою анкетувань, може мати широкий спектр використання – від простої характеристики одиниці дослідження до встановлення структурних характеристик і функціональних зв'язків. Успіх анкетного дослідження значною мірою залежить від належного методичного забезпечення розроблення макетів анкет.

Одержати науково обґрунтовані висновки щодо розвитку кооперації допоможе також застосування історичного й логічного методів пізнання, тобто коли кооперація вивчається в єдності її історичного розвитку та логічних аспектів.

Будь-яке наукове дослідження спирається на правильно узагальнені факти. Джерелами фактів в економіці є статистичні й бухгалтерські дані, економічний експеримент. Проте джерелами економічних фактів можуть бути не тільки кількісні, а й описові процеси. Джерелами описових фактів є насамперед неорганізовані (у статистичному плані) особисті спостереження дослідника, котрий живе в певному середовищі або бере участь в економічній діяльності. Описові факти брали із журналів, офіційних документів. Самі по собі факти не гарантують отримання правильних теоретичних і практичних висновків. Наукове дослідження – це теоретичне осмислення наявної інформації, накопичених фактів, виявлення внутрішніх необхідних зв'язків між ними. Дослідження спрямовується на те, щоб наукові висновки будувалися на повних, порівнянних і достовірних даних і не були хаосом цифр.

Дослідження розвитку кооперації має супроводжуватись не тільки збиранням матеріалу та накопиченням фактів, що характеризують певне явище, а й виявленням сутності явища, закономірностей розвитку його процесів, які апробують одержані висновки на практиці. Застосування описаної методології та методики дослідження в цій роботі дає змогу провести належний системно-діагностичний комплексний аналіз і на його основі виявити вузькі місця в розвитку кооперації й визначити способи їх усунення, одержати можливість обґрунтування комплексу рекомендацій і пропозицій щодо підвищення ефективності цього економічного процесу, виходячи з конкретних реальних і можливих соціально-економічних умов. Установлено, що для вивчення кооперації необхідне поєднання різноманітних методів дослідження.

Висновки. Отже, необхідність дослідження теоретичних і методологічних основ кооперації в аграрній сфері зумовлена тим, що не всі проблеми її розвитку вирішені до стадії можливого використання з високою ефективністю. Кооперативний розвиток відбувається повільно, непослідовно, суперечливо. Методологічне забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації також перебуває в процесі розвитку, зміни, причому розроблення цієї методологічної бази є необхідною умовою наукового забезпечення аграрних перетворень у кооперації. Тому важливим є не тільки узагальнення практики, а й дослідження теорії та методології з метою виявлення всіх чинників позитивного й негативного впливу на розвиток сільськогосподарської кооперації. З'ясовано, що для вивчення теоретичних аспектів розвитку кооперації в період формування ринкової економіки важливим є докорінний перегляд методології та методів наукових досліджень, здійснення ґрунтовної структурної перебудови систем одержання знань. Нова методологія

має забезпечити вивчення дії всієї сукупності чинників, що впливають на розвиток кооперації, знайти шляхи свідомого керування цим розвитком.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баскаков А.Я. Методология научного исследования / А.Я. Баскаков, Н.В. Туленков – К. : МАУП, 2002. – 213 с.
2. Ганін В.І. Методология соціально-економічного дослідження / В.І. Ганін, Н.В. Ганіна, К.Д. Гурова. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.
3. Економічна енциклопедія: у 3-х т. / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 421 с.
4. Капица П.Л. Эксперимент, теория, практика / П.Л. Капица – М., 1977. – 248 с.
5. Мочерний С.В. Методология економічного дослідження / С.В. Мочерний. – Львів : Світ, 2001. – 416 с.
6. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє: [науково-популярні нариси] : у 3 т. / П. Саблук. – К. : Інститут аграрної економіки, 2001. – Т. III. – 2001. – 486 с.